

PTASIE MĄDRALE

Ptaki z rodziny krukowatych (Corvidae) to elita ptasiej inteligencji. Kruk, gawron, kawka, wrona, sójka i sroka zadziwiają niezwykłym intelektem. Wiele krukowatych potrafi twórczo rozwiązywać problemy, a poprzez wzajemne podpatrywanie uczyć się od siebie nawzajem.

Kruk zwyczajny (*Corvus corax*) zajmuje wśród tej elity pozycję najwyższą. Pierwotnie zasiedlał duże, odludne tereny leśne. Teraz trzyma się obrzeży lasów mieszanych na granicy z łąkami oraz polami uprawnymi, wybiera tereny w pobliżu rzek i zbiorników wodnych. Coraz bardziej zbliża się do miast. Ten czarny jegomość swoją obecność sygnalizuje daleko słyszalnym dźwięcznym i gardłowym krakaniem „kroong”, „kork”, „krra”,

Ryc. 1. Sylwetki kruków w locie. Fot. M.Olszowska.

a w czasie lotu „grog” (Ryc. 1). Kruk zwyczajny mierzy od 58 do 69 cm, zaś rozpiętość jego skrzydeł wynosi 117–142 cm. Ptaki na wolności dożywają zwykle 10–15 lat. Uznaje się je za ptaki długowieczne. Dorosłe osobniki obu płci posiadają czarne upierzenie z metalicznym połyskiem oraz dużą głowę z masywnym, czarnym dziobem i brodą utworzoną z dłuższych czarnych piór. Ogon kruka jest długi i klinowaty (Ryc. 2). Spotyka się albinotyczne białe kruki, jednak to bardzo rzadkie przypadki. Kruki są terytorialistami i zaciekle bronią swego rewiru, odganiając nawet myszołowy i bieliki. Ptak żeruje głównie na ziemi. Jest wszystkożerny, żywi się drobnymi ssakami, płazami, gadami, młodymi ptakami, owadami, ślimakami, a zimą także padliną. Chętnie dziobie różne nasiona i owoce (Ryc. 3). Kruk nie krzywdzi członków swojej wspólnoty. Stąd wzięło się powiedzenie „kruk krukowi oka nie wykole”. Kruki latają parami i w rodzinnych grupach, ale lubią samotność.

Solidnie utkane krucze gniazda zakładane są głównie na wierzchołkach drzew iglastych z grubych gałęzi, patyczków, korzonków, trawy, zlepionych ziemią i wyścielonych trawą, mchem i sierścią. Okres lęgo-

Ryc. 2. Kruk posiada masywny dziób i klinowaty ogon. Fot. M.Olszowska.

wy kruka trwa od końca lutego do kwietnia. Przez ponad trzy tygodnie jaja wysiaduje samica dokarmiana przez samca, a niedołączone pisklęta karmią wspólnie oboje rodzice przez 5–6 tygodni. Pary są monogamiczne, dochowują sobie wierności do końca życia. Poza okresem godowym w stadzie kruków panuje hierarchia. Samica z niższej pozycji w hierarchii automatycznie awansuje, jeśli zwiąże się z samcem ze szczytu hierarchii. Osobniki kruczej społeczności

Ryc. 3. Kruk chętnie zjada owoce. Fot. M.Olszowska.

rozpoznają się po zapachu piór, przypominającym paloną mirrę. To pomaga im odróżniać „swoich” od „obcych”. Kruki mają największy mózg spośród

ptaków. Są bardzo inteligentne. Posiadają też doskonały zmysł orientacji przestrzennej. Sprytnie rozwiązują problemy. Gdy kruk chce schować pokarm w skrytce sobie tylko wiadomej, a gonią go inne ptaki, stosuje rozmaite uniki dezorientujące pogoń. Na zmianę skręca, krąży, znika z pola widzenia i znowu się pojawia. Aby nie musieć rozszarpywać znalezionej padliny, kruki wydają dźwięki przywabiające padlinożerców, którzy... robią to za nich. Na przestrzeni wieków kruka przedstawiano jako ptaka o dualistycznej naturze. Kruk uznawany był za posłańca bogów obdarzonego nadprzyrodzoną mocą. Miał być ptakiem proroczym, pilnującym tajemnic przyszłości, ptakiem słońca i świtu, bo krakaniem obwieszczał budzący się dzień. Z drugiej zaś strony symbolika kruka w kulturach europejskich wiązała się ze śmiercią, wojną i zarazą. Kruki bowiem ciągnęły za maszerującym wojskiem, żywiąc się ciałami poległych. W średniowieczu kojarzono kruka z nieszczęściem i ze śmiercią na szubienicy. W chrześcijaństwie kruk postrzegany był jako symbol szatana, rozwiązłości i zepsucia. Ale mimo to kruk zwyczajny to ptak.... niezwykły, ptak niezwykły. Uczy się, korzystając ze zdobytego doświadczenia. Posiada zdolność zapamiętywania. Potrafi nawet kojarzyć fakty i umie komunikować się z innymi

Ryc. 4. Stary gawron. Fot. M.Olszowska.

członkami kruczego rodu za pomocą szerokiej gamy odpowiednich dźwięków.

Ciemno ubarwione gawrony i kawki to ptaki synantropijne żyjące w naszych miastach. Tworzą tu duże populacje. Przebywają w parkach, na miejskich skwerach, na chodnikach, w okolicy większych sklepów, zaglądają do koszy na śmieci, odwiedzają wysypiska. Gromadnie nocują i gniazdują na drzewach, w budynkach, na kościelnych wieżach lub w kominach budynków. Są hałaśliwe. Głośne gromadne „kra kra” gawronów czy „kau kau” kawek wcale nie jest przyjemne dla naszych uszu. Jednak są to ptaki odważne,

sprytnie i przy tym czujne. Bardzo towarzyskie ptasie mądrala.

Gawron zwyczajny (*Corvus frugilegus*) jest wędrownym ptakiem. Przylatuje do nas w marcu, a odlatuje w październiku lub listopadzie, przy czym część populacji pozostaje z nami na zimę. Odlatujące spędzają zimę w Czechach, Austrii, Szwajcarii, Niemczech i Francji. Gawrony obu płci mają upierzenie czarne z fioletowym, metalicznym połyskiem, mocny smukły dziób i czarne nogi. Starszym gawronom pióra w nasadzie dzioba wycierają się do gołej, białawej skóry (Ryc. 4).

Nasada dzioba młodych osobników porośnięta jest piórami. Od marca do kwietnia trwa okres lęgowy tego gatunku. Pary są monogamiczne. Gniazda budowane są na wierzchołkach rozłożystych drzew lub w koronach. Przypominają duże koszyki zbu-

Ryc. 5. Gniazdo gawrona jest zbudowane z patyków. Fot. M.Olszowska.

dowane z patyków wzmocnionych ziemią oraz gliną i wyścielone sierścią z suchą trawą (Ryc. 5). Ich ilość może dochodzić do tysiąca. Jaja składane są w kwietniu. Pisklęta opuszczają gniazdo po około 30 dniach. Karmione są przez oboje rodziców owadami i ich larwami, bezkręgowcami oraz drobnymi kręgowcami. Jesienią i zimą gawrony stają się wegetarianami. Przysmakiem gawronów są żołędzie dębu (Ryc. 6). Ptaki żerują prawie wyłącznie na ziemi, po której spokojnie chodzą i skaczą. Jesienią poszukując żołędzi wysoko podrzucają opadłe liście, robiąc z nich „fontannę”. W stadzie nocującym na drzewie istnieje hierarchia. Gawron, który zamierza spać na najwyższej gałęzi, musi przylecieć pierwszy na noclegowisko. Jest to istotne, bo pozostałe osobniki zajmują wtedy miejsca na niższych gałęziach i, chcąc nie chcąc, godzą się na „bombardowania” guanem z wyższych gałęzi. Gawrony korzystają z ludzkich wynalazków. Potrafią na przykład poukładać na szynach tramwajowych orzechy włoskie lub żołędzie,

aż tramwaj je rozłupie albo upuszczają swoją zdobycz na jezdnię, aby rozgniotły ją przejeżdżające samochody. Bawią się spuszczać gałązki z góry i łapiąc je w locie czy też podrzucając kamyki na brzegu rzeki. W ten sposób uczą się wzorców zach-

Ryc. 6. Żołędź jest przysmakiem gawrona. Fot. M.Olszowska.

wań przydatnych w różnych sytuacjach życiowych. To połączenie przyjemnego z pożytecznym.

Kawka zwyczajna (*Corvus monedula*) jest także ptakiem wędrownym, o ubarwieniu łupkowo-czarnym u obu płci. Na głowie nosi czarną czapkę, zaś jej twarz, kark i boki szyi mają kolor szary. Interesująco wygląda czarna maska wokół oczu przypominająca kominiaarkę. Tęczówki oka młodej kawki są niebieskie, a u starszych osobników srebrzyste i kontrastują z ciemnym upierzeniem. Skrzydła ptaka

Ryc. 7. Kawka akrobatka – stoi na jednej nodze. Fot. M.Olszowska.

są czarne (Ryc. 7). W Polsce podczas przelotów można spotkać przedstawicieli aż 3 podgatunków kawek: z Europy Wschodniej, Europy Zachodniej i naszego tubylca. Ptaki wiosną lubią zażywać wodnej kąpeli w kałużach i przy brzegu zbiornika wodnego (Ryc. 9).

U tego gatunku występuje silna hierarchia w obrębie poszczególnych społeczności. Obce osobniki są przepędzane. Hierarchia dotyczy również łączenia się ptaków w pary. Osobniki mogą utworzyć parę, jeśli zajmują w społeczności tę samą pozycję. Kawki gniazdują w przewodach kominowych i wentylacyjnych, w szczelinach murów lub skał. Gniazdo kawki zbudowane jest z cienkich patyków, szmat i gliny. Pod koniec kwietnia lub na początku maja samica składa 4–6 jaj. Wysiadywanie trwa 18 dni. Młode są karmione przez oboje rodziców. Pisklęta osiągają samodzielność po około 30 dniach. Kawki są najbardziej roślinożerne ze wszystkich ptaków krukowatych, ale nie gardzą pokarmem mięsnym. Używają narzędzi, np. z pomocą patyków wydłubują ziarna ze szczelin chodników, potrafią moczyć pokarm w wodzie, jeśli uznają, że jest dla nich za twarde. Niektóre uparte osobniki potrafią również rozmontować kratki w otworach wentylacyjnych bloków, by móc założyć tam gniazda. Obserwowałam kawkę na skwerze w centrum miasta. Dziobała coś na ziemi. Chwilę później poderwała się do lotu, niosąc w dziobie kromkę chleba z otworem w środku. Usiadła wysoko na drzewie i zawiesiła kromkę na gałązce, korzystając z przedziurawienia. Spokojnie konsumowała zdobycz, a pojawiające się gawrony i inne kawki dzielnie przepędzała. Chętnie zajada też znalezione orzechy

Ryc. 8. Kawka w trakcie posiłku. Fot. M.Olszowska.

włoskie (Ryc. 8). Aby je skosztować, postępuje podobnie jak gawron.

Zawadiackim i ciekawskim przedstawicielem krukowatych jest wrona siwa (*Corvus corone cornix*). Wiele osobników prowadzi osiadłe życie w dużych miastach, na skwerach, w miejskich parkach i na cmentarzach. Zimą do Polski przylatują wrony gnieźdzące się na Ukrainie i Wyżynie Środkowosyberyjskiej. Spotkamy je też na skrajach lasów lub w otwartym krajobrazie rolniczym. Najliczniej występują

w rozległych dolinach rzecznych. Osobniki obu płci są ubarwione jednakowo. Grzbiet i brzuch wrony są

Ryc. 9. Wiosenna kąpiel kawek. Fot. M.Olszowska.

popielate, natomiast górna część piersi, głowa, skrzydła i ogon mają czarną barwę z metalicznym połyskiem. Tęczówki jej oczu są ciemnobrązowe. Ptak posiada też czarny, masywny, nieco zakrzywiony dziób (Ryc. 10). Wrona jest mało płochliwa,

Ryc. 10. Kolorystyka ciała wrony siwej. Fot. M.Olszowska.

w terenach zurbanizowanych szybko przystosowuje się do obecności człowieka, choć jest ostrożniejsza i bardziej czujna niż kawki i gawrony. Jest ptakiem towarzyskim i w trakcie migracji lub po okresie lęgów przyłącza się do stad kawek i gawronów. Wrony budują gniazdo na wierzchołku wysokiego drzewa, w rozwidleniu grubych gałęzi. Jest to płaski koszyk zbudowany z patyków, gałązek, wylepiony gliną lub błotem i wymoszczony łykiem drzew, mchem, trawą, a nawet kurzymi piórami. W połowie kwietnia samica składa około 6 jaj i wysiaduje je przez prawie 3 tygodnie. Pisklętami opiekują się oboje rodzice. Młode rozpoczynają samodzielne życie po około

5 tygodniach. Wrona jest wszystkożerna, ale sięga również po martwe zwierzęta, nierzadko rabuje pta-

Ryc. 11. Wrona najczęściej szuka pokarmu na ziemi. Fot. M.Olszowska.

się gniazda. Najczęściej szuka pokarmu na ziemi (Ryc. 11). Swoją zdobycz (mięso i orzeszki) chowa przed innymi ptakami najczęściej w rynnach. Obserwacje zachowań tego ptaka są intrygujące. Wrona jest doskonale zaznajomiona z miastem i świetnie sobie w nim radzi. Wszystko ją interesuje i wszędzie zaglą-

Ryc. 12. Wrona to ciekawski ptak. Fot. M.Olszowska.

da, nawet w zakamarki zaparkowanych samochodów (Ryc. 12). Znalezione przedmioty ogląda ze wszystkich stron zanim je pozostawi. Podobnie jak kawki i gawrony przylatuje z orzechem nad jezdnię, upuszcza na asfalt i czeka, aż samochody go rozgniotą. Kiedy zapala się zielone światło dla pieszych, wrona przyłącza się do przechodniów i zbiera to, co z orzecha zostało. Z dużej wysokości na twardą powierzchnię zrzuca też znalezione kości, aby łatwiej dostać się do szpiku. Te inteligentne ptaki żyją sobie obok ludzi i korzystają tylko z tego, co im od nas „skapnie”. Ale poza miastem bywają agresywne i nie dają spokojnie polować ptakom drapieżnym. Myszołowy czy błot-

niaki są atakowane przez stada wron, które próbują przepędzić je ze „swojego” terenu i robią to bardzo skutecznie. Jak widać sprytu i odwagi odmówić wronom nie można.

Ptakiem leśno-parkowym jest bardzo czujna sójka (*Garrulus glandarius*). Zobaczymy ją także w sadach, ogrodach, a ostatnio w miejskich zadrzewieniach. Zaniepokojona skrzeczy i alarmuje głośnym, przenikliwym wrzaskiem: „krecz” lub „kszaach”, ostrzegając sąsiadów przed niebezpieczeństwem. Jest z krukowatych najbardziej kolorowa. Większość jej upierzenia jest brązowa o pastelowym, różowym odcieniu. Kuper i dolne pokrywy ogona są białe, a sterówki i końce skrzydeł czarne. Na zaokrąglonych skrzydłach znajdują się charakterystyczne lusterka: białe oraz niebieskie z czarnym prążkowaniem. Podobne kreskowanie ma białe czoło, a boki głowy są

Ryc. 13. Sójka jest różnokolorowa. Fot. M.Olszowska.

czerwonobrązowe. Od dzioba ciągnie się gruby czarny wąż (Ryc. 13). Obie płci ubarwione są jednakowo. Czas lęgu sójek przypada na kwiecień i maj. Gniazdo budują oboje partnerzy na drzewie iglastym, z plecionych gałązek i z miękką wyściółką. Oboje też na zmianę wysiadują jaja i opiekują się pisklętami. Młode ptaki opuszczają gniazdo po 3 tygodniach, ale rodzice w razie konieczności jeszcze dokarmiają swoje dorastające pocięchy. Sójka posiada wielce praktyczną umiejętność. Jest „gadatliwa”, co przejawia się wokalną aktywnością. Potrafi naśladować głosy szpaka, jastrzębia, myszołowa, a także miauczenie kota, nawet pisk kół od wozu. Śpiewa rzadko i jest to cichy gardłowy świergot przypominający gadanie bruchomówcy. Pożywienie sójek jest urozmaicone i zależne od pory roku, ale przeważa pokarm roślinny. Szukają go na ziemi, charakterystycznie podskakując. Ich przysmakiem są owoce dębów, buków i leszczyn.

Ptaki jesienią pracowicie zbierają ulubione żółędzie i w wolu przenoszą w odległe nieraz miejsca. Mają zwyczaj gromadzić te zimowe zapasy w spiżar-

niach pod mchem, w dziuplach i szczelinach drzew. Tym sposobem przyczyniają się do rozsiewania nasion i „sadzenia” lasów, bo z niezjedzonych owoców wyrastają kolejne pokolenia drzew. Sójka, podobnie jak inne krukowate, jest bardzo inteligentną i sprytną indywidualistką. Co jakiś czas odbywa zabiegi higieniczne. Kładzie się na mrowisko z rozpostartymi skrzydłami i wrzeszczy. Zastraszone mrówki atakują ptaka, wydzielając przyjemnie pachnący kwas mrówkowy, który działa na pióra ptaka dezynfekująco, dodatkowo je perfumując. W czasie tego zabiegu ptak zawsze może przekazać jakąś mrówkę

W naszym otoczeniu wyraźnie wzrosła ilość srok zwyczajnych (*Pica pica*). Ptaki te są wielkości gołębia, mają smukłą sylwetkę, długi ogon i czarno-białe upierzenie u obu płci. Czarne pióra na skrzydłach i na ogonie sroki mają metaliczny zielonkawy połysk (Ryc. 14). Gatunek zamieszkuje niemal całą Europę (oprócz obszarów wysokogórskich, niektórych

Ryc. 14. Upierzenie sroki ma metaliczny zielonkawy połysk. Fot. M.Olszowska.

wysp na Morzu Śródziemnym i Islandii), większość Azji, północno-zachodnią część Afryki, Kamczatkę i zachodnią część Ameryki Północnej. W Polsce jest szeroko rozpowszechniony. Najwięcej srok jest w śródmieściach, na osiedlach ludzkich, w parkach, na polach i na łąkach. W locie sroka jest łatwa do rozpoznania po białych lotkach pierwszorzędowych z czarnymi lamówkami. W czasie lotu uderza skrzydłami szybko i równo. W terenie można ją zlokalizować po charakterystycznym skrzeczeniu „czak” albo „kek”. To ptak towarzyski, hałaśliwy, ruchliwy i czujny. Sroka jest zwierzęciem, które zdało „test lustra”. Potrafi bowiem w lustrze rozpoznać swoje odbicie, co wiąże się z jego inteligencją i samoświadomością. Niby to nic nadzwyczajnego, a jed-

nak świadomość swojego wyglądu posiadają tylko nieliczne zwierzęta, w tym niektóre naczelnie, delfiny, słonie i człowiek. Obserwując teren sroka siada w miejscach położonych wysoko, na przykład na wierzchołkach wysokich drzew (Ryc. 15). Okres godowy u tego ptaka trwa od lutego do maja. Dobrze zamaskowane gniazda zakładane są w gęstych

Ryc. 15. Sroki czatują na wierzchołkach wysokich drzew. Fot. M.Olszowska.

krzewach i na wierzchołkach drzew. Sroka buduje je z patyków i gliny, formując w kształt dużej kuli z zadaszeniem, wykładając wnętrze korzonkami i sierścią. Samica składa 6–7 jaj i wysiaduje niemal przez trzy tygodnie. Pisklęta po wykluciu wymagają opieki rodziców, którzy zaciekle je bronią. Ilość srok rośnie z roku na rok. Ten sukces sroka zawdzięcza wielkim możliwościom przystosowawczym i wszystkożerności. W zasadzie jest mięsożerna, padlinożerna, ale

z konieczności zjada ziarna zbóż, nasiona chwastów i różne owoce. U nas sroka nie cieszy się dobrą opinią, bo uważa się ją za rabusia. Jest sprytnym i groźnym drapieżnikiem. Potrafi wybierać jaja i pisklęta z odkrytych gniazd małych ptaków, m.in. pokrzewek, zięb, szczygłów, dzwońców, trznadli, wróbli i innych. Sroki porywają nawet kurczaki i gołębie. Innym zwierzętom podbierają zgromadzone na zimę zapasy. W miastach i na terenach zabudowywanych, gdzie jest dużo srok, widoczny jest spadek liczby drobnych ptaków śpiewających. Sroka nie ma zbyt wielu naturalnych wrogów. Obecnie nie należy już do zwierząt łownych, jak kiedyś. Sroka znana jest z zamiłowania do świecidełek. Ale ostatnie badania wykazały, że sroki nie interesują się błyszczącymi przedmiotami i nie są złodziejkami, jak dotąd sądzono. W kulturze ludowej uznaje się srokę za kłamczuchę i za symbol próżności. Nawet w wierszyku dla dzieci o sroczce co kaszkę warzyła, ptak nie jest najlepiej pokazany. Uważa się, że ten ptak przynosi ludziom nieszczęście. Mimo przesądów i negatywnych ocen, trzeba jednak przyznać, że sroka to piękny ptak.

Ptaki krukowate objęte są ochroną, jedynie sroka jest gatunkiem chronionym częściowo. Używanie narzędzi, umiejętność uczenia się, rozstrzygania stadnych konfliktów, przewidywania, a także zabawy stawiają krukowate na szczycie drabiny ptasiej inteligencji. W czasie spacerów warto przyjrzeć się bliżej tej ptasiej arystokracji.

*mgr Maria Olszowska,
emerytowana nauczycielka biologii, Mrągowo
e-mail marjolsz@interia.pl*

KASZTANY, KASZTANY...

Brązowe, lśniące, gładkie, przyjemne w dotyku... Kasztany tak naprawdę są nasionami bałkańskiego kasztanowca pospolitego (*Aesculus hippocastanum*). Na początku jesieni zaczynają spadać z drzew. Zbierane cieszą nie tylko dzieci. Dojrzewają w koleczastych zielonych torebkach (Ryc. 1), które później brązowieją. Kasztanowiec dorasta do 25 m, ma gęstą, kopulastą koronę. Wiosenne pąki liściowe są lepkie, a wyrastające z nich duże liście przypominają dłón z rozstawionymi palcami. Kasztanowce wyglądają wspaniale w czasie wiosennego kwitnienia. Wiechowate kwiatostany składają się z białych płatków z żółtymi lub czerwonymi plamkami u nasady (Ryc. 2). Jednak najpiękniej prezentują się przydrożne aleje

kasztanowców w okresie jesiennym, gdy mienią się słonecznymi kolorami (Ryc. 4).

Niestety coraz więcej kasztanowców posiada oznaki działalności motyla szrotówka kasztanowcowiaczka (*Cameraria ohridella*). Na liściach drzew pojawiają się wtedy beżowo-brązowe plamy, tzw.miny. Są to miejsca żerowania larw tego szkodnika. Szrotówek jest motylem z rodziny kubitnikowatych (Gracillariidae). Atakuje kasztanowce, ale też klon pospolity i jawor. Przybył do nas prawdopodobnie poprzez transport samochodowy i działalność wiatru. W ciągu roku rozwija od 3 do 4 pokoleń (od końca kwietnia do połowy września). Jaja składane są na liściach, a wylęgnięte gąsienice wielkości około 1 mm